

I.

Kdybychom hned na počátku sdělili, jaký je teoretický, metateoretický, filozofický a epistemologický status koncepce, kterou britský sociolog Anthony Giddens předkládá pod označením „*teorie strukturace*“, vyprávěli bychom detektivní příběh od konce. Jádrem sporu, který se v souvislosti s Giddensovým nepochybně ambiciózním dílem vede, je totiž právě problém, co vlastně Giddens ve svých základních dílech sociologické veřejnosti předložil: zda verifikovanou teorii společnosti, verifikovatelnou či falzifikovatelnou globální hypotézu o procesech, které vedou ke „konstituci (utváření) společnosti“, nebo prostý výčet více či méně přesně definovaných pojmů, spolu s řadou historizujících příkladů a údajně dosti pochybně empiricky doložených generalizací? Začneme však tím, co je zcela nepochybné a co má povahu elementární evidence:

1. *Giddensova koncepce* (setrvejme zatím u tohoto gnozeologicky neutrálního označení) se navenek rozhodně jako *teorie jeví*, sám autor ji jako *teorii označuje* a dokonce i ti, kdož Giddensovým podnikáním rozhodně nejsou uváděni v přílišné nadšení, jako např. polská socioložka Helena Kozakiewiczová [1988], konstatují, že Giddensova koncepce je prezentována „způsobem impozantním“;

2. *Giddensovo pojetí „sociální strukturace“* je *promyšleným a dlouhodobě utvářeným myšlenkovým systémem*, který není pouhou *ad hoc* reakcí na růst subjektivistických tendencí v západní sociologii na přelomu 60. a 70. let, ani prostou snahou důstojně a „konstruktivně“ se zařadit do soudobých diskusí o povaze modernity a perspektivách postmodernismu [srv. Kellner 1988], případně přispět „pozitivním“ aktem k řešení sporů mezi tradiční a postempirickou filozofií vědy; zdá se dokonce, jako by byla spíše promyšleným *kritickým pokračováním parsonsovského dědictví*, ne-li co do obsahu, tedy rozhodně co do ambicí a záměrů;

3. Aniž bychom předbíhali další výklad, při sledování diskuse kolem „případu Giddens“ se však nelze ubránit pocitu, že *všechno, co se proti Giddensovi namítá, už bylo řečeno*, samozřejmě v jiných souvislostech, v jiné době a ve vztahu ke zcela jiným koncepcím.

Nahlédneme-li do diskuse, která se o stavu „soudobé sociologie“ (rozuměj: anglosaské) vedla zcela nedávno za účasti I. Wallersteina, J. S. Coleman, R. Collinse, W. H. Sewella, N. K. Denzina aj., lze konstatovat, že *volání po teorii bylo značně všeobecné* a že následující teze R. Collinse nenarazila na žádný zásadní odpor: „*Podstatou vědy je teorie, ne dílčí metodologie, nějaké partikulární užití matematiky nebo nějaké dogma o úzce empirické operacionalizaci. Jde však o teorii jako generalizovaný a koherentní úhrn idejí, které vysvětlují variace v empirickém světě na základě obecných principů. Toto široké pojetí vědy dává prostor pro čistě teoretická pozorování a zkoumání, pro konceptuální problematiku, pro abstrakci a konkretizaci na různých úrovních. Je to pojetí výslovně kumulativní a integrující*“ [Collins 1986 : 1345]. Ačkoliv je mimo pochybnost, že Giddensovo vlastní usilování patří právě do

tohoto kontextu, sám Collins pro celou teorii strukturace, o níž bylo dodnes napsáno nesporně již několik set stran, nachází jen skromné místočko v nepřilíš přiměřeném kontextu pokusů o integraci makro a mikroterii, totiž vedle vlastní ideje interakčních rituálních řetězců, koncepce sociálních sítí R. Burta a racionální teorie výběru M. Hechtera. Dlužno dodat, že ani ostatní účastníci diskuse o stavu anglosaské sociologie 80. let pro Giddense nenašli slovo uznání. Podobně ani účastníci jiné velké diskuse, věnované tentokrátě problému teoretického růstu v sociologii, její kumulativní či nekumulativní povahy a metateoretickým problémům výstavby teorie, se o Giddensovi nezmiňují, ačkoliv jeho programový pokus o syntézu snad všech myslitelných teoretických tendencí v moderní sociologii by stál právě zde za zaznamenání.

Na druhé straně časopis *Theory, Culture and Society* již v roce 1982 uspořádal rozsáhlé sympozium o posledních Giddensových dílech, tehdy o prvním svazku *Soudobé kritiky historického materialismu a Ústředních problémech sociální teorie* [Giddens 1979 a 1981], jehož výsledek shrnul G. McLennan takto: „Symposium . . . instruktivním způsobem osvětlilo aktuální sporné problémy a stále se vracející dilemata, jimž stojí tvář v tvář sociální nebo kritičtí teoretikové. Giddensovo dílo jako by ztělesňovalo dvě základní dilemata, . . . totiž dilema mezi epistemologií a dekonstrukcí a mezi pozitivní a kritickou teorií“ [McLennan 1984: 123]. Po vydání Giddensova základního díla *The Constitution of Society* v roce 1984 vyšla řada recenzí, nadšených i kritických, oslavných i odsuzujících, takže Giddens se dostal definitivně do sociologického povědomí jako jeden z tvůrců „velkých teorií“, ačkoliv se zdálo, že Parsonsův pokus už nikdo opakovat nebude. „Výstavba velké teorie“ je však zřejmě téma natolik přitažlivé, že se k němu čas od času bude vždycky někdo vracet – bez ohledu na varování metateoretiků, bez ohledu na záporné zkušenosti učiněné předchůdci a bez ohledu na despekt, který vůči „velkým teoriím“ vždycky měli a budou mít „praví empirici“ a rutinní výzkumníci.

II.

Giddensova „teorie strukturace“ je výsledkem dlouholeté přípravy a systematického úsilí, které má poměrně přísnou vnitřní logiku. Giddens je především „čistý teoretik“, který se nikdy příliš „neposkrvil“ empirickým výzkumem – alespoň mi není známa ani jediná studie, která by byla „klasicky“ empirická, která by deskriptivně vypovídala o dílčích aspektech sociální skutečnosti nebo která by „empiricky“ testovala nějakou miniteorii, teorii středního dosahu nebo operacionalizovanou hypotézu. Rané práce A. Giddense jsou věnovány problému sebevraždy, nikoliv však ve Francii, ale ve francouzské sociologii [1965], poté typologii sebevraždy [1966], problému moci v raných pracích T. Parsonse [1968] a vzápětí pak už historicko-sociologickému studiu celé „svaté trojice“, Marxovu a Weberovu pojetí vývoje kapitalismu [1970] a informaci o Durkheimovi jako recenzentovi. Poslední dvě studie pak vyúsťují v první zásadnější a rozsáhlejší Giddensovu práci, ve studii *Kapitalismus a moderní sociální teorie* [1971], v níž je „svatá trojice“ analyzována s akademickou akribií, pečlivostí a systematickostí.

Ačkoliv zde Giddens ještě nenaznačuje ani obrys své budoucí koncepce, ani vlastní zájem na výstavbě teorie, formuluje zde své zásadní stanovisko k marxismu které již během dalších let nijak zásadně nemodifikuje. Konstatuje, že ve vztahu k marxismu se v moderní sociologii ustavila dvě stanoviska, stanovisko reprezentované známou studií Parsonsovou z roku 1967, podle níž Marx náleží k prehistorii sociálního myšlení, neboť vlastní sociologie začíná až generací Durkheimovou a Weberovou. Druhé stanovisko vyjadřují podle Giddense blíže nespecifikovaní „marxisté“, podle nichž naopak vše, co bylo napsáno po Marxovi mimo

marxistický myšlenkový proud, nutno pokládat pouze za soudobé vyjádření liberální buržoazní ideologie a nic více. Giddens konstatuje, že „každá z těchto ortodoxií obsahuje více než zrnko pravdy a současně velice nebezpečný omyl“ [1971 : 243]. První hledisko nerespektuje fakt, že durkheimovsko-weberovská generace je bez Marxe naprosto nepochopitelná a nezakotvená, druhé pak nepřihlíží k Marxově vlastní epistemologii, která naivní relativismus tohoto pohledu na věc prostě nepřipouští. Ve vývoji sociologie samotné však došlo k zajímavému paradoxu: sociologie v socialistických zemích se podle Giddense proměnila – navzdory všem proklamacím o „tvořivém rozvoji“ teoretické reflexe struktury socialistické společnosti – ve „výhradně úzce popisnou deskriptivní disciplínu“ a západní sociologie – navzdory všem proklamacím o potřebě detailní empirické a historické deskripce – se neustále snaží o „formulaci ahistorické obecné teorie, která vědomě odvrací pozornost od problémů sociální změny a vývoje [1970 : 246]. Snad právě toto jasnozřivé konstatování stavu věcí později Giddense přivedlo k tomu, že věnoval ve své vlastní „velké teorii“ tolik pozornosti tématu vývoje při současném radikálním odmítání „jakéhokoliv evolucionismu“.

Pravděpodobně v rámci vlastní intelektuální propedeutiky napsal Giddens ještě závažnou (G. Lenskim však zásadně odmítanou jako „neteoretickou“) práci *Třídní struktura rozvíjených společností* [1973] a později *Elity a moc v britské společnosti* [1974]. Ačkoliv jde o práce poněkud „učebnicového“ charakteru, v lepším případě o to, čemu se dnes módně říká „sekundární čtení“, nacházíme zde již obě centrální témata, která vstoupí do „teorie strukturace“ jako její nosné elementy, téma struktury a strukturace a téma dominance a moci. Na druhé straně v těchto pracích Giddens ještě vůbec nezaznamenává obrat, který se právě tehdy odehrával v západní sociologii, totiž přechod od strukturálně funkcionalistického a neopozitivistického paradigmatu k paradigmatu interpretativnímu [srv. Willey 1985].

V roce 1976 vychází Giddensova práce, nazvaná dozajista poněkud vyzývavě parafrází proslulého titulu klasické práce Durkheimovy (jenž sám ostatně byl parafrází titulu ještě slavnější práce Descartovy) *Nová pravidla sociologické metody* [1976], v níž se Giddens více méně systematicky vyrovnává s interpretativní sociologií (ale nejen ovšem s ní) a současně poprvé formuluje základní teze své teorie strukturace, především *ideu tzv. duality struktury*. Další Giddensův vývoj se pak bude odehrávat ve dvou základních liniích. Především – v linii neustálé *polemiky a diskuse* se všemi základními koncepcemi soudobé sociologie, zejména s pozitivismem (první kritická práce editovaná Giddensem pochází již z roku 1974), evolucionismem, funkcionalismem, hermeneutikou, etnometodologií a samozřejmě s marxismem; pokud jde o osoby, pak především s Goffmanem, Habermasem, Gouldnerem, Gorzem a řadou jiných, přičemž do Giddensova vlastního „balíku příručního vědění“ vstoupí také inspirace z Heideggera, z historické sociologie (Ch. Tilly, F. Braudel) a z humánní geografie (D. Gregory, A. Preda aj.). A za druhé v linii *výstavby vlastní teorie*, kdy v každé práci bude znovu zrekapitulováno, k čemu se již dospělo a současně přidáno nějaké nové téma, takže každá další práce bude připomínat ruskou matrjošku, na níž přibyla další vrstva. Jednotlivé práce tak sice budou samostatnými srozumitelnými celky, ale celek sám se stane značně, někdy až únavně redundantním. A tak nejen základní intencí díla, ale i průběhem své vědecké dráhy (od historicko-sociologických rekapitulací a rekonstrukcí k vlastnímu systému) a dokonce i jazykem svých prací bude Giddens stále více připomínat T. Parsonse, od něhož se sám zajisté právem v mnoha ohledech věcně distancuje.

Logiku Giddensova díla lze ovšem popsat také poněkud jinak, totiž jako *pohyb od historicko-sociologických zkoumání, formulace premis vlastní teorie a její prezentace* v podobě teorie strukturace (o jejíž originalitu se povede samozřejmě spor) k „politicky“, spíše však *politologicky* pojaté sociologii jako kritické teorii (třebas jiného druhu a dokonce řádu než byla kritická teorie frankfurtské školy nebo než jsou neomarxistické koncepce tzv.

radikální sociologie). V Giddensově případě jde o kritickou teorii zcela jiné orientace, která sice v podstatě odpovídá epoše „postmodernismu“, sama však za „postmodernistickou“ může být pokládána jen stěží. Giddens ji ostatně za „postmodernistickou“ sám ani nevydává. Na druhé straně pojem „modernita“ se v posledních dílech A. Giddense jaksi „povinně“ objevuje, a to dokonce a především v souvislosti se sociálními funkcemi sociologie a právě s koncepcí sociologie jako kritické teorie [zejména 1985 : 310–324].

III.

Základní Giddensovo pojetí sociologie jako imanentně, inherentně, bytostně kritické teorie se ovšem na jeho vlastní teorii modernity neváže, souvisí však zcela konzistentně s jeho pojetím „dvojího včlenění“ (*double involvement*) člověka do sociálního světa, dvojí hermeneutiky, reflexivity a reflexivního monitorování, tedy s pojmy, které patří ke Giddensovým nepochybným terminologickým inovacím.

Giddens vychází ze známého Millsova pojetí *sociologické imaginace*, jež však bylo tolikrát citováno, že samo užití pojmu je spojeno s nebezpečím jisté intelektuální degradace, nemluvě o tom, že Mills sám tohoto pojmu neužíval zcela jednoznačně. Giddens sociologickou imaginací rozumí trojjedinou, systematicky kultivovanou citlivost – antropologickou, historickou a kritickou. Tato citlivost je každému člověku dána právě faktem jeho dvojitého začlenění do společnosti : „Nemůžeme přistupovat ke společnosti či sociálním faktům stejně jako k objektům nebo událostem přírodního světa, protože společnosti existují pouze potud, pokud jsou tvořeny a znovuvytvářeny našimi vlastními činnostmi jako činnostmi lidských bytostí. V sociální teorii nemůžeme lidské činnosti chápat tak, jako by byly determinovány stejně jako přírodní procesy. Musíme porozumět tomu, co označují jako dvojí začlenění individuí a institucí : vytváříme společnost a současně jsme jí vytvářeni“ [Class 1982 : 11]. Potud jde samozřejmě pouze o neologismus a nic více, myšlenka sama je stará a dokonce i v pokleslé variantě marxismu patří k jeho standardní rétorice.

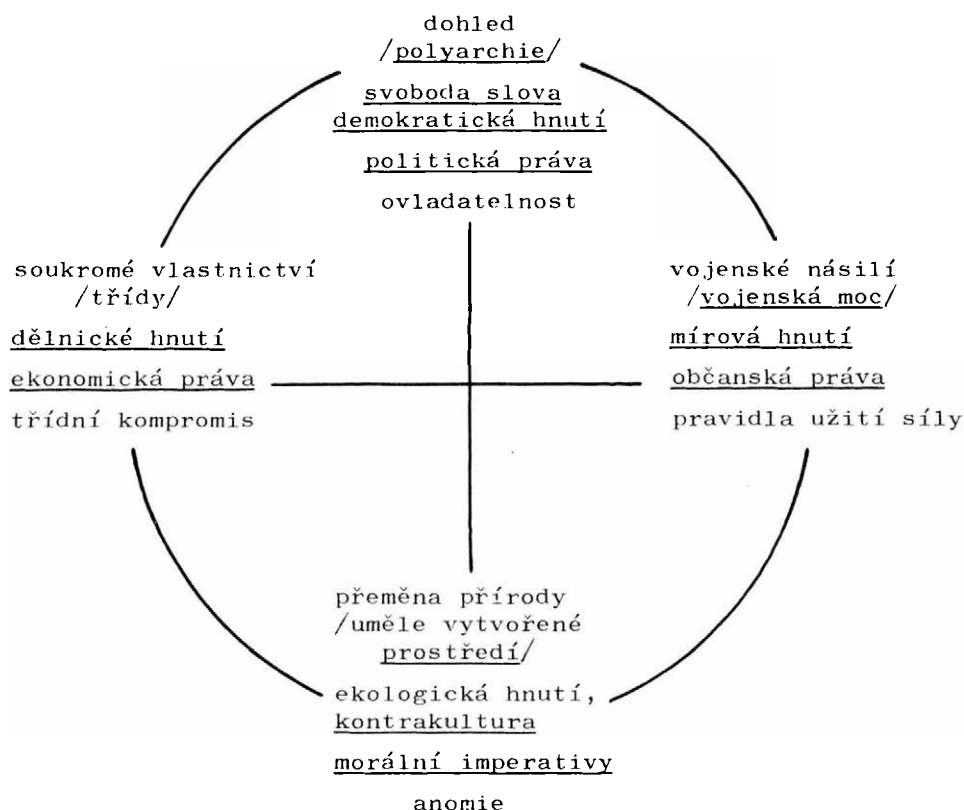
Dvojí začlenění lidí a institucí však nabývá poněkud hlubšího smyslu v kontextu dalších Giddensových úvah. Člověk je společností utvářen a sám ji aktivně utváří nejen materiálně praktickými činnostmi (v Giddensově terminologii „rutinními aktivitami“), ale také kognitivně, tedy na úrovni aktivit duchovních, poznávacích. Cokoliv člověk v této sféře vytvoří a objeví, se stává na krátkou či delší dobu součástí sociálního života samého, včetně sociologických poznatků : „Objevy společenských věd, jsou-li vůbec zajímavé, nemohou zůstat objevy příliš dlouho ; čím více věcí jsou schopny vysvětlit, tím je pravděpodobnější, že budou vtěleny do činnosti a stanou se tedy běžnými, rutinními principy sociálního života“ [The Constitution 1984 : 351]. Ani tento fenomén samozřejmě není neznám. Při všem despektu, který Giddens chová vůči strukturálnímu funkcionalismu, není od věci připomenout, že na stejné premise založil R. K. Merton svou proslulou ideu sebesplňujících a sebedestruujících prorocství. Giddens zapojuje do své argumentace ještě *obecný princip reflexivity* a *specifický princip tzv. reflexivního monitorování*, což ovšem základní ideu samu nijak zvláště neobohacuje. Z teze, že sociologické poznání je součástí sociálního světa, Giddensovi vyplývají závažné důsledky praktické i mravní. Sociologie není a nemůže být, pokud jde o její praktické užití, pouze sociální technologií (pakliže jí má být vůbec), ona je prakticky fungujícím poznatkovým tělesem prostě *via facti*, svým sociálním bytím. Ale z toho ovšem vyplývá vysoká *mravní odpovědnost sociologa* za to, co veřejnosti sděluje i co nesděluje, protože dlouhodobě se sociologie před veřejností skrýt nemůže, a to ani tehdy, když jí nabízí služby, ani tehdy, když se promění v „čistě akademický předmět, jestliže akademickým rozumíme nezúčastněné a odtažené bádání provozované za zdmi univerzit“ [Brief 1982 : 2].

Giddensova *usilovná distance od akademické sociologie* a snaha konstituovat svůj systém jako jakýsi subsystém sociologie kritické je o to kurióznější, že Giddensova koncepce má přece všechny vnější znaky sice elegantní a – jak říká Helena Kozakiewiczová – impozantní, ale přece jen jasně akademické sociologie. Jak tedy lze dostat onen *element criticismu* do logiky předchozí argumentace, která přece nikterak nespecifikuje, jakou sociální orientaci ten či onen konkrétní sociologický systém vlastně představuje? Giddens na různých místech v zásadě navrhuje dva kroky. Ten první je univerzálnější a je vázán právě na *koncept sociologické imaginace* jak mu rozumí Giddens. Jestliže sociolog uvažuje o vlastní společnosti v dimenzi antropologické (tedy vlastně všelidské) a historické (tedy vlastně komparativní), pak se mu dostává možnosti „osvobodit se ze svěřací kazajky myšlení v rámci jednoho typu společnosti, který zná a k němuž aktuálně, zde a nyní, patří [Brief 1982 : 22]. Jeho pohled na vlastní společnost proto nemůže být jiný než kritický, a to jak ve vztahu k její současnosti, tak zejména ve vztahu k jejím budoucím osudům. Giddens má za to, že sociologii nelze budovat podle modelu přírodních věd nikoliv z důvodů epistemologických či metodologických, ale z důvodů ontologických – „lidské bytosti nejsou odsouzeny ke slepé podřízenosti silám, které mají povahu nevyhnutelnosti přírodních zákonů“, protože „žádný sociální proces se neřídí neměnnými zákony“ [Brief 1982 : 22]. Z toho ale vyplývá, že i sociologie si musí být vědoma existence „alternativních budoucností, jež jsou nám potenciálně otevřeny, čímž se ovšem sociologie zavazuje k tomu, aby přispívala ke kritice existujících forem společnosti“ (tamtéž). Kritika musí být založena na analýze a tato analýza nemůže pominout, že pochopit změny, které probíhají ve vyspělých industrializovaných společnostech, předpokládá porozumět „zbytku světa“, pochopit začlenění těchto společností do „světového systému“, protože pouze v jeho rámci lze odhadnout „budoucí možnosti lidské organizace“.

Druhý argument pro předpokládaný imanentní criticismus sociologie jako vědy je specifictější a vyplývá z *Giddensova pojetí modernity*. Pojem a problém modernity je dnes – jak známo – předmětem rozsáhlé literatury, která se jím zabývá v nejrůznějších souvislostech historických (J. Rundell, D. Frisby, R. Munch, A. Richters) i věcných (J. Habermas, Kuan-Hsing Chen, Susan Hekman, V. Burgin aj.), takže by vyžadovalo samostatnou studii, kdybychom se měli pokusit o stanovení specifických znaků právě Giddensova pojetí. V práci *Národní stát a násilí* [1985], která je druhým svazkem jeho „kritiky historického materialismu“, vysvětluje Giddens své pojetí modernity pomocí instruktivních, i když samozřejmě diskusních diagramů. Fenomén modernity obecně, ale i ve specifické variantě vázané na kapitalistický typ společnosti, lze uchopit pomocí dvou os, na nichž jsou situovány čtyři základní charakteristiky a z nich vyplývající další „atributy“ tzv. moderních společností (pro naše potřeby shrnujeme čtyři Giddensovy diagramy v jeden):

Jestliže má sociologie „vypracovat solidní věcnou informaci o původu modernity a jejím globálním vlivu“, pak podle Giddense nemůže být jiná než kritická, protože „každá analýza existujících podmínek tím, že je nutně historická („zabývá se temporalitou institucí a jejich reprodukcí lidskými aktéry“, 27, 337), vede k pochopení nutnosti jejich transformace, přeměny. Ale každá idea přeměny naráží na odpor – stačí se podívat na Giddensovo schéma, abychom snadno pochopili, kolik věcí je nutno změnit a kolik problémů vyřešit v rámci existujícího uspořádání sociálních vztahů. Právě proto sociologie neměla a nebude mít na různých ustláno. Ve svých *Devíti tezích o budoucnosti sociologie* z roku 1986 Giddens říká, že „sociologie zůstane nadále stejně kontroverzním objektem jako vždy byla“, protože vnitřně nedosáhne konsensu a vnějškově se nezbaví svých oponentů a nactiutřačů především proto, že „sděluje nepříjemné pravdy“ [1987 : 50].

Giddensův koncept sociologie jako v jistém smyslu kritické teorie je kritičtější k marxismu než k soudobé společnosti: marxismus se svým předpokladem „inherentní teleologie dějin“

neumožňuje ani pochopení modernity, (mimo jiné proto, že používá „pohodlného explanačního klíče, jímž je koncept kapitalismu“) [1985 : 337], ani vývojových perspektiv, tedy „alternativních budoucností“, protože je *beznadějně evolucionistický* : „Přechod kapitalismu ke globálnímu socialistickému řádu je plně pochopitelný jen v marxovských pojmech, totiž jestliže přijmeme, že kapitalismus ztělesňuje všechny vymoženosti dosavadních dějin. Jestliže však kapitalismus není vrcholem evolučního schématu, ale pouze specifickým rysem vývoje evropských společností a dokonce pouze jednou osou jejich institucionální organizace, pak toto hledisko samo sebou padá“ [1985 : 336]. Stejně tak podle Giddense padá *marxistický požadavek* „*nezbytné jednoty teorie a praxe*“, požadavek, aby sociální teorie a sociální kritika byly výlučně základnou pro praxi. Giddens namítá, že sociální kritika musí nebo alespoň má obsahovat některé výrazné *vědomě utopické elementy*, které se k žádné aktuální praxi nedají programově použít, elementy, které odrážejí rozpor mezi „konkrétními možnostmi změny a oněmi žádoucími výstupy, k nimž dospívá sociální kritika“ [1985 : 337].

Giddensovo pojetí sociologie jako kritické vědy či teorie je příkladem proměny, která je pro značnou část západní sociologie příznačná, proměny, v níž se zračí „*integrace sociální kritiky do systému*“. Jádrem Giddensova díla ovšem není v této jeho – řekněme – metateoretické složce, v uvažování o sociálních funkcích sociologie atd., ale ve vlastní teorii, která však má realizaci těchto sociálních funkcí umožňovat.

Rekapitulace vlastního *Giddensova přínosu sociologické teorii* je na jedné straně snadná, protože Giddens sám provedl několik „instruktivních shrnutí“, na druhé straně náročná proto, že je vyložena na několika stech stranách textu a přímo přeplněna redefinicemi „klasických pojmů“ a definicemi vlastních, nově zavedených konceptů. Stručná rekapitulace „teorie struktury“, kterou nyní předkládáme, si proto nečiní nároky na úplnost.

1. Pojmovým východiskem celé teorie je rozlišení sociální struktury a sociálního systému. *Sociální systém* je uspořádání sociálních vztahů v čase a prostoru, které je neustále utvářeno a reprodukováno, měněno a upravováno *sociálními praktikami*, tedy činnostmi vědomých aktérů, někdy sdružených do kolektivit, sociálních seskupení. Giddens operuje s pojmy *činnost* (agency), *praktiky* (practices) a *Praxis*, který je převzat z Marxe a který Giddens brání proti „habermasovským deformacím“ [Labour 1982 : 149–152]. Pojem *sociální struktura* je ve srovnání se „standardními pojetími“ u Giddense podstatně redefinován, a to tak, že strukturou se rozumí soubory *pravidel* a *zdrojů*, které organizují sociální systém a existují pouze „virtuálně“, jako vlastnosti sociálního systému. „Virtuálnosti“ se rozumí existence ve stavu činné možnosti, existence, která má schopnost působit a na rozdíl od „čisté potenciálnosti“ je blízká aktualizaci. Jinými slovy, zatímco systém je časoprostorově přesně lokalizován a vázán na existenci interagujících subjektů, struktury jsou „bezsubjektové“ a časoprostorově neurčené.

2. Zdroje a pravidla lze typologizovat podle Giddense takto: *pravidla* lze dělit na „*normativní*“, jimž pak odpovídají legitimizační procesy, specifická práva a povinnosti a na úrovni sociálního systému systém sankcí, a na *interpretativní*, jimž odpovídají významy (significations), interpretativní schémata jako součást disponibilního vědění a na úrovni sociálního systému komunikace. *Zdroje* se dělí na *alokativní*, které zakládají dominanci vyplývající z možnosti manipulovat výsledky lidského ovládní přírody, a na *autoritativní*, které umožňují vykonávat moc na základě disponování nemateriálními prostředky, zejména pak prostřednictvím ovládní činností jiných lidí.

3. *Moc* je integrálním elementem celého sociálního života. Lze ji vymezit jako „vztah autonomie a závislosti mezi aktéry, v němž aktéři tvoří a reprodukují strukturní vlastnosti dominance [1981 : 29]. Moc a svoboda nejsou opozita, protože „moc“ je hluboce zakořeněna v samotné podstatě lidské činnosti“ [1981 : 2], existuje však *rozdíl mezi mocí a vykořisťováním*, který je nutné přesněji „obecně konceptualizovat“. Marx tématu moci podle Giddense nevěnoval dostatečnou pozornost, protože se soustředil téměř výhradně na dominanci vyplývající z alokativních, nikoliv autoritativních zdrojů. Je ovšem pravda, že koordinace autoritativních zdrojů sice tvoří osu sociální integrace a změny, v kapitalismu však (na rozdíl od nekapitalistických společností) alokativní zdroje nabyly na mimořádném významu.

4. Základním elementem při tvorbě moci je schopnost kumulovat (nebo v Giddensově terminologii „uskláňovat“) autoritativní zdroje. Tato „uskláňovací schopnost“ vytváří základ dohlížecích činností (surveillance), jejichž koncentrace umožňuje vznik *totalitního systému* moderního státu (na rozdíl od despotismu státu nekapitalistického).

5. *Struktura obecně* je proces strukturování sociálních vztahů v prostoru a čase prostřednictvím tzv. duality struktury. Pojem *dualita struktury*, který je v Giddensově koncepci klíčový, má překonat klasickou dichotomii „dualismus“ objektu a subjektu, systému a činnosti, aktéra a aktivity. Dualita struktury spočívá v tom, že je jak prostředkem, médiem sociální činnosti, tak jejím výsledkem. Strukturální vlastnosti *neexistují mimo vědomí aktérů* a mimo jejich vědomou aktivitu. Jakmile jsou však jednou systémově stabilizovány, fungují jako rámec a podmínka dalších lidských aktivit. V dualitě struktury je

podle Giddense postižen „fundamentálně rekursivní charakter sociálního života a vyjádřena vzájemná závislost struktury a činnosti“ [1979 : 69].

6. Východiskem sociologické analýzy musí být konkrétní jednající aktér. Giddens se zde dovolává známé teze z *Německé ideologie* o tom, že „skutečným předpokladem“ uvažování jsou „lidé. . . v procesu svého skutečného, empiricky názorného vývoje za určitých podmínek“ [Marx, Engels 1962 : 41]. *Jednající aktér* je nadán vědomím, je „informovaným“ účastníkem sociálního života, který disponuje určitou zásobou vědění (Giddens používá známého schützovského termínu „balík příručního vědění“ – stock of knowledge at hand). Toto vědění je strukturováno tak, že lze formulovat tzv. stratifikovaný model lidské činnosti.

7. „Činnost je to, co aktér aktuálně dělá v situaci a co má viditelné, nikoliv však nutně zamýšlené důsledky“ [Turner, *The Structure* 1986 : 468]. Své jednání lidé „reflexivně monitorují“, tzn. že zaznamenávají, hodnotí, racionalizují a interpretují jednání vlastní i jednání jiných lidí. Tento proces probíhá na třech úrovních (odtud „stratifikační“ model) – na úrovni *diskursivního vědomí* (racionalizace), na úrovni *praktického vědomí* (interpretace) a pod tlakem *nevědomí*: „Chci zdůraznit, píše Giddens, že nevědomí má v lidské činnosti fundamentální význam . . . To, co působí mezi nevědomím a vědomím, je praktické vědomí“ [Action 1986 : 537]. Ústřední postavení v Giddensově koncepci má tedy praktické vědomí, tj. to, co aktér o podmínkách a důsledcích svého jednání a jednání jiných sice ví, ale co není schopen diskursivně vyjádřit.

8. Ačkoliv aktér jedná vědomě, protože je vybaven disponibilními informacemi, které neustále kumuluje, jeho znalost výchozích podmínek je neúplná a výsledné efekty jeho činnosti nejsou vždycky v souladu s původním záměrem. Tato jistá *míra „nevědomosti“* může vést k narušení „ontologické jistoty“, tj. důvěry v realnost přírodního a sociálního světa, víry v sebe a vlastní sociální identitu. *Ontologické jistoty*, která je předpokladem sociální činnosti, je dosahováno prostřednictvím *rutinizace* sociálních činností a sociálního styku. Vedle pojmu rekursivnosti na systémové úrovni je pojem rutinizace na úrovni individuální pro Giddensovo pojetí podstatný a charakteristický. Rutinizací se rozumí návykový, jako „danost“ přijímaný charakter většiny každodenních aktivit, je to převaha důvěrně známých, a proto nepřekvapujících prvků chování a sociálních situací, která reprodukuje pocit ontologické jistoty.

9. Sociální život probíhá v prostoru a čase. Tento triviální předpoklad, který podle Giddensova názoru nebyl dostatečně sociologicky explikován, se konkretizuje v konceptu temporality a v konceptu regionalizace. *Temporalita* zasahuje do sociálního života na třech úrovních: a) na úrovni bezprostřední sociální interakce, b) na úrovni Dasein, tj. nahodilosti života tváří v tvář smrti a biologické podmíněnosti života a c) na úrovni dlouhodobé reprodukce institucí (tzv. dlouhý čas, který překračuje horizont individuálního bytí). *Regionalizace* „neznamená pouze umístění v prostoru, ale týká se časoprostorového rozložení rutinizovaných sociálních činností“ [The Constitution 1984 : 119] do tzv. dějišť (lokalit, angl. locales). Mezi jednotlivými dějišti pak existují fyzické nebo symbolické hranice.

10. Přejít mezi úrovní individua a jeho činností a úrovní větších systémových celků, který odpovídá tradiční dichotomii mikro a makrosociologie, je u Giddense vyjádřen v pojmech tzv. sociální a systémové integrace. Rozdíl mezi nimi spočívá v tom, že *sociální integrace* předpokládá vzájemnou přítomnost (tzv. koprezentenci) aktérů, zatímco *systémová integrace* se děje na dálku, bez fyzické přítomnosti aktérů.

11. Myšlenkový okruh Giddensovy koncepce lze uzavřít jeho pojetím *institucí*, jimiž se rozumí systémy interakcí, které trvají v tzv. dlouhém čase (longue durée) a které mají možnost distribuovat lidi v prostoru, nebo jinak – jestliže „pravidla a zdroje jsou v dané společnosti dlouhodobě reprodukovány v přesně vymezených regionech, pak lze mluvit o tom, že v ní existují instituce“ [Turner, *The Structure* 1986 : 464].

12. Výchozí klasifikaci pravidel a zdrojů proto odpovídá i klasifikace institucí: 1. *symbolický řád*, způsoby diskursu a vzorce komunikace jsou produkovány a reprodukovány na základě interpretativních a normativních pravidel a prostřednictvím obou typů zdrojů, alokativních a autoritativních, 2. *politické instituce* závisejí především na autoritativních zdrojích a obou typech pravidel, 3. *ekonomické instituce* jsou produkovány a reprodukovány alokativními zdroji a oběma typy pravidel a konečně 4. *právní instituce* jsou založeny na užití normativních pravidel spolu s autoritativními zdroji a pouze sekundárně souvisejí s alokativními zdroji a interpretativními pravidly.

Při veškeré snaze o přesnost nemohli jsme přirozeně vyčerpat celý Giddensův systém ani věčně ani pojmově; v jiných pokusech o jeho rekonstrukci jsou akcentovány jiné teze a logika výkladu je také poněkud odlišná [srv. Turner 1986, Livesay 1989, Cohenová 1986 aj.]. Překročíme-li „ontologickou rovinu“, jejíž základní pojmová struktura je snad poměrně úplná, zbývá ještě doplnit koncept tzv. dvojité hermeneutiky, který Giddens pokládá za významnou vlastní inovaci.

Definice *dvojité hermeneutiky*, kterou Giddens uvádí [The Constitution 1984 : 372], není sice na první čtení příliš srozumitelná, je však pro Giddensův přístup i jazyk příznačná: „Dvojitá hermeneutika je průnik dvou významových rámců, který je nezbytnou částí sociální vědy, totiž smysluplný sociální svět konstituovaný laickým aktérem na jedné straně a meta-jazyky tvořené společenskými vědci na straně druhé; neustálé klouzání (slippage) z jednoho rámce do druhého je součástí praxe sociálních věd“ [The Constitution 1984 : 374]. Poněkud srozumitelněji lze podstatu dvojité hermeneutiky shrnout takto: každý sociální výzkum zahrnuje nutně kulturní, etnografické a antropologické aspekty, protože zkoumá jevy, které již byly konstituovány jako smysluplné – na rozdíl od věd přírodních. Podmínkou „vstupu“ výzkumníka do této specifické výzkumné sféry je znalost toho, co aktéři sami již dávno vědí, když sami vstupují do běžných aktivit praktického života. Sociologický popis má tedy reprodukovat význam, kterým aktér řídí a kontroluje své chování. Pojmy, jimiž sociolog popisuje aktérův smysluplný svět, jsou proto pojmy „druhého řádu“; pojmy „prvního řádu“ jsou totiž pojmy používané aktérem samým k výkladu, porozumění, interpretaci atd. reálného sociálního světa. Pojmy druhého řádu, jež tvoří sociologie pro potřeby svých popisů, se však samy mohou stát pojmy prvního řádu tím, že vstoupí do sociálního života a začnou v něm fungovat. Sociologie prakticky funguje právě a především takto, a to bez ohledu na to, zda vědomě hledá či nehledá nějaké „praktické aplikace“ [srv. The Constitution 1984 : 284].

Giddens se vcelku oprávněně ptá, co je na této koncepci vlastně „hermeneutického“, když – dodáváme my – sama idea pojmů „prvního“ a „druhého řádu“ je přece „klasicky“ schützovská? Giddensova odpověď je poněkud neurčitá – v obou případech, v procesu konstituce smyslu objektivního sociálního světa i v procesu jeho sociologického popisu probíhají prý složité procesy „překladu“ a interpretace, což jsou postupy hermeneutice příslušející.

Na koncepci dvojité hermeneutiky je ovšem spíše zajímavé to, že je vlastně nepřímým pokusem fundovat tzv. *kvalitativní metody v sociologii*, konkrétně pak třeba užití umělecké literatury jako informačního zdroje a způsobu prezentace sociologických zjištění. Ukazuje se tak, že kvalitativní metody není nutno svazovat výhradně s jediným teoretickým východiskem (obvykle s fenomenologickou sociologií), ale že je možné je logicky konzistentně vázat i na jiné sociologické systémy.

Už v úvodu naší studie jsme konstatovali, že ohlas Giddensova díla je rozporný a že názory na teoretické hodnoty „teorie strukturace“ se pohybují mezi póly nadšeného přijetí a úplného ignorování. Nápadným příkladem naprostého ignorování Giddensova pokusu je např. studie T. R. Burnse z roku 1986 [Burns 1986 : 8–37]. Tato studie 1) se zabývá „aktérem, transakcí a sociální strukturou“ a snaží se „pomocí jednoduchého teoretického a metodologického rámce“, který Burns označuje jako teorii sociálních systémových pravidel (social rule-system theory) „popsat a vysvětlit formování a změnu velkých typů sociálních organizací v soudobé společnosti“; 2) klade si otázky jako např. Proč lidé tvoří a udržují pravidla? Jakými procesy jsou pravidla tvořena, institucionalizována a měněna? Jaké strukturální možnosti a tlaky vymezují schopnosti aktérů reformovat a transformovat specifická systémová pravidla? a 3) snaží se vymezit takové pojmy jako sociální instituce, kulturní formy, materiální a technologické podmínky a vysvětlit smysl pojmů jako výstupy a efekty sociální činnosti a interakce, „strukturující aktivity“, sféry lidských činností atd. V Burnsově studii, která je přece evidentně tematicky „giddensovská“, se sice odkazuje na dvě Giddensovy knihy včetně základní práce z roku 1984 [The Constitution 1984], ale *jediná Giddensova idea není výslovně uvedena, použita nebo citována*. Burns vychází z „moderní systémové teorie a kybernetiky“, tedy z Bouldinga, Ashbyho, Buckle, Etzioniho aj. a veselé si definuje totéž, co definoval Giddens, ale zase jinak. Neuváděli bychom tuto poněkud kuriózní záležitost, kdyby nešlo o příliš názorný příklad toho, jak „nekumulativně“ se v sociologii chováme. Jako by za každou cenu měl být podán důkaz, že sociologie je skutečně věda nezralá, protože není schopna absorbovat ani to málo, co jakousi hodnotu má. Nebo že by Giddensův pokus opravdu žádnou hodnotu neměl?

Neobyčejně kriticky posoudil Giddensovu koncepci sociální struktury A. Stinchcombe [1986], který v ní našel „velké množství rétorických úskoků a obskurností“ přejatých od Parsonse, jmenovitě: 1. *vyhýbání se konkrétním příkladům*, které by mohly blíže vysvětlit, co znamenají mnohé abstraktní termíny, 2. *používání diagramů*, jejichž elementy jsou slova, jež sama mají být diagramem vysvětlena nebo znázorněna, a jejichž prostorová organizace nemá žádný poznávací význam, 3. *citace* pocházejí většinou z *vlastních děl* Giddensových nebo odkazují téměř výhradně na autory, kteří se pohybují na podobné či stejné úrovni obecnosti, 4. *některé odkazy na jiné obory*, např. na generativní sémantiku N. Chomského, *jsou značně ta emné* a málo pochopitelné, 5. celá koncepce je vlastně jen *novým lexikonem slov*, která jsou uváděna do vzájemných vztahů a nikoliv do vztahu k světu, o němž by měla vypovídat.

Stinchcombe se dokonce odvolává na klasickou kritiku, již podrobil Orwell politickou angličtinu někdy na sklonku 40. let, a ironicky konstatuje, že H. Laski, jemuž se Orwell vysmívá, je ve srovnání s Giddensem vrcholem srozumitelnosti. Většinu Stinchcombových námitek lze více méně podepsat, protože Giddens je skutečně někdy až únavně redundantní, autocitace jsou opravdu neustálé, diagramy vskutku nahrazují příklady atd. Pokud jde o diagramy, připomeňme, že G. Lenski ve své poněkud krajní koncepci výstavby sociologické teorie zdůrazňuje, že „všechny teorie by měly být prezentovány v diagramech, podobně tomu, jak se to dělá v path analýze“ [Lenski 1988 : 167]. Parsons mu slouží jako odstrašující příklad toho, jak „čistě verbálně vyjádřená teorie“ může teoretikovi umožňovat, aby „nezávazně tlachal“ a „mazaně pohyboval samotnými základy teorie“, aniž by to jiný teoretik mohl rychle rozpoznat, o běžném čtenáři nemluvě. Giddens, zdá se, svou „diagramatickou prezentací“ nedostatky „čistě verbálních teorií“ opravdu neodstraňuje, ať už si o Lenskiho požadavku myslíme cokoliv.

Ještě daleko závažnější a věcně zajímavější je Stinchcombovo zjištění, že Giddensova

koncepce není vlastně nic více než *opakování třicet let starého pokusu Gertha a Millse* vymezit vztah mezi tzv. *milieu* a strukturou. Giddens jej pouze obohatil o některé impulsy z děl Goffmanových. Je pravda, že v *konceptu milieu* je v zárodečné podobě obsažena např. Giddensova idea regionalizace a dokonce to, čemu Giddens říká „virtuální existence struktury“, vcelku lze však jen stěží říci, že by šlo o pojetí identická. Podstatnější je ovšem to, že Giddens, jehož asi nelze podezřívat z neznalosti literatury, na Gertha a Millse nikde neodkazuje: nebyla mu podobnost ideje známa nebo si byl této podobnosti až příliš jasně vědom? Jinými slovy – to, co bychom si snad mohli dovolit my, v Čechách 80. let, kde přístup k literatuře je stále ještě značně omezený, by si neměl asi dovolit badatel Giddensova formátu. Protože vylučuji podezření z porušení etických norem, jde pouze o *další důkaz nízké kumulativnosti sociologie*, která znovu a znovu objevuje již objevené a vystavuje každou novou koncepci riziku, že bude obviněna v horším případě z plagiátorství, v lepším z malé originality.

Ostatně pozitivní přínos Giddensův někteří autoři zpochybňují velmi důrazně. Nejen Stinchcombe, ale i mnozí jiní pocítují jako dýmovou clonu, která má zakrýt nízkou invenčnost celé koncepce, to, že Giddens pracuje s příliš velkým množstvím neologismů a že příliš snadno redefinuje pojmy s ustáleným významem. Giddens sám pokládá své neologismy za dostatečně zdůvodněné a v některých případech se zdá, že i redefinice tradičních pojmů má svůj smysl. Tak např. „koncept struktury, který je chápán jako srozumitelný“ [1986 : 532] a který vyvolává dokonce „vizuální analogie“, musí být podle Giddense redefinován prostě proto, že v tomto tradičním pojetí „se struktura jeví jako pouze vnější vůči činnosti“ a že „činnost se jeví jako pouze limitovaná strukturálními tlaky“ [1986 : 28, 533]. Redefinice je nutná, má-li být struktura pochopena jako „prostředek a důsledek lidských činností“, jimiž je neustále obnovována a reprodukována. Méně pochopitelné jsou některé jiné redefinice a neologismy. Zdá se, že kritika Kozakiewiczové, že totiž „originalita Giddensovy koncepce spočívá na konstruování několika neologismů a na tom, že termínům se stabilizovaným významem se připisují významy odlišné“ [Kozakiewiczová 1988 : 22], je do značné míry oprávněná. G. McLennan ovšem naopak shledává, že Giddensovy neologismy jsou víceméně v pořádku, protože prý „reflektují šíři a ostrost Giddensova sekundárního čtení“, a tím, že všechny mají „pozitivní smysl“, prokazují, že Giddens „není dekonstruktivistický“ [McLennan 1984 : 125].

Na druhé straně tedy existují *hodnocení jednoznačně pozitivní*, a to jak celku Giddensova teoretického pokusu, tak jeho podstatných elementů. Např. dosti obecně se pozitivně hodnotí sama *idea duality struktur*, která je jádrem teorie strukturace, jež je zase jádrem „teorie konstituce společnosti“. Nelze se však zbavit dojmu, že sdělení – struktura je utvářena a reprodukována činnostmi, výkon činnosti je podmíněn strukturou, která je sama utvářena a reprodukována činnostmi, přičemž výkon činností . . . atd. ad infinitum (v tomto pojetí duality struktury a činnosti se ostatně jeví „rekursivní podstata sociálního života“, jak ji zdůrazňuje Giddens) – není samo o sobě příliš zásadním obratem v sociologické teorii. Rozhodně ne takovým, jak se to jeví Giddensovi samotnému. Jiní autoři [např. Cohenová 1986] vysoce pozitivně oceňují *stratifikovaný model lidské činnosti*; N. Thrift a G. McLennan zase vysoce oceňují Giddensovu snahu respektovat časovou a prostorovou podmíněnost sociálního života, v čemž jsou ostatně zajedno s Giddensem samotným : „Problém řádu, který je jádrem sociologie nejen parsonsové, spočívá v tom, jak sociální systémy navzájem svazují prostor a čas. Všechny sociální aktivity jsou utvářeny třemi vzájemně spojenými momenty : časově, strukturálně (v jazyce sémiotiky paradigmaticky), a prostorově“ [1981 : 30]. Ale i zde se lze setkat s výhradou, že Giddens míru absence časových a prostorových struktur a určení v dějinách sociologie prostě nadsazuje, ba dramatizuje. McLennan v lehkém rozporu se svým

původním tvrzením, že Giddensovy neologismy jsou v pořádku) píše, že by váhal akceptovat pojmy jako „časoprostorové hrany“ (time-space edges, čímž Giddens rozumí konfliktní nebo symbiotické vazby mezi společnostmi různých strukturálních typů) nebo časoprostorová distanciací (time-space distanciation, což je otáčení systémů podél časoprostorové osy na bázi mechanismů sociální nebo systémové integrace) jako „opravdové inovace v sociální teorii“. McLennan má ostatně nepochybně pravdu v tom, že lze stěží pominout rozsah pozornosti, který je problematice prostorové determinace věnován v Marxových *Grundrissech* a časovým komponentám kapitalistické výroby v *Kapitálu*.

Ještě jiní autoři, např. J. Livesay, nepochybuji o obecné významnosti Giddensovy teorie, mluví dokonce o „strukturačních teoriích“ (k nimž se obvykle vedle Giddense řadí ještě J. Habermas a P. Bourdieu) a snaží se pouze o „rozšíření a argumentační zesílení“ celé koncepce. Právě Livesay to činí způsobem navýsost zajímavým, když rozpracovává téma *nezamýšlených důsledků lidských činností*, zejména však jejich neznámých a neuvědomovaných předpokladů. Livesay se snaží využít tři podnětů: Bourdieuova pojetí tzv. habitu, Lichtmanovy analýzy psychologických a psychoanalytických základů ideologií ve vztahu k neurózám a některých komponent Habermasovy teorie komunikativního jednání. Je také zajímavé, že Livesay odvozuje kritický charakter Giddensovy koncepce právě z jeho zájmu „o diskursivní proniknutí do nevědomých podmínek a nezamýšlených důsledků lidského jednání“.

Konečně A. Hellerová opokládá za opravu inovující Giddensovu analýzu autoritativních zdrojů moci (viz výše vyloženou dichotomii alokativních a autoritativních zdrojů jako definičních znaků sociální struktury) a jeho zkoumání toho, jak složité, jemné a „rafinované“ se projevuje moc v každodenním životě. Je asi nepochybná pravda, že Giddensův přínos k rozvoji politické sociologie bude nutno zhodnotit samostatně a podstatně podrobněji.

Nemá smysl pokračovat ve výčtu reakcí na Giddensovu koncepci. Byli bychom však neúplní a nekorektní, kdybychom nepřipomenuli, že kromě meritorních výhrad obecných i konkrétních se přirozeně vede spor také o *metateoretický status* Giddensovy koncepce.

VI.

Omezíme se na dva aspekty tohoto sporu: 1. Jak je Giddensova koncepce budována z hlediska „kumulativnosti“ poznání, tj. jaký je její vztah k sociologické tradici a soudobému sociologickému myšlení? 2. Co Giddens sociologické veřejnosti vlastně předkládá?

První otázka se týká velice časté charakteristiky Giddensova díla jako *díla povýtce eklektického*. Označení koncepce jako „eklektické“ však v současné západní sociologii má jen zčásti pejorativní smysl. Zatímco někteří autoři vytýkají Giddensovi, že se nejen snaží smířovat příliš protikladné myšlenkové orientace, ale že také příliš volně nakládá s historickými ilustracemi a příklady, které si vypůjčuje z různých dob a od různých autorů a neprověřuje jejich věrohodnost [Thrift 1985: 617], jiní se schopnosti „slučovat neslučitelné“ naopak nacházejí silnou, ba dokonce nejsilnější stránku Giddensova díla. Tak např. J. Turner pozitivně hodnotí, že Giddens pouze nekomentuje „klasiky“, ale snaží se – s využitím jejich idejí – konstruovat vlastní obraz společenského života: „*Nejsilnějším rysem takto budované teorie je její eklekticismus*. Více než všichni ostatní soudobí teoretici je Giddens mistr v míšení a smířování užitečných elementů velice odlišných myšlenkových škol“ a již „z tohoto důvodu je jeho dílo jedním z nejvýznamnějších teoretických projektů druhé poloviny našeho století“ [Review 1986: 975]. Turner ani zdaleka nepíše „přátelskou pochvalu“, která by snad chtěla udělat z nouze ctnost, ale vztahuje své hluboké přesvědčení o „*obecné nezbytnosti eklekticismu*“ na daný konkrétní případ. Ve své knize *Sociální stratifikace (Teoretická analýza)* z roku

1984 formuloval ideu programového eklekticismu Turner takto: „Buďte eklektičtí, berte plnými hrstmi to, co udělali vaši předchůdci a nesnažte se být příliš originální. Naopak, berte u každého, kde je to jenom možné, a nezapívejte se teoretickými nebo ideologickými východisky těch, od nichž si vypůjčujete. Oni už dostatečně dobře udělali svou práci a je třeba ji pouze využít“.

Turner ovšem nejen konstatuje Giddensův eklekticismus (jemuž Hirst říká decentně „nový synkretismus“), ale v jiné práci [Turner, *The Structure* 1986: 474] provádí přímo na těle Giddensovy koncepce známou vivisekci tím, že ji rozkládá na „prvočísla“ a „prvočinitele“ a konkrétně ukazuje, odkud je co vypůjčeno:

1. *elementy strukturalismu*: pojetí zdrojů a pravidel, struktury, strukturních principů;
2. *elementy funkcionalismu*: strukturní pravidla a vlastnosti, pojetí instituce;
3. *elementy interakcionismu*, zejména *sociálního dramaturgismu*: rutinizace, regionalizace, interakční systémy;
4. *elementy fenomenologie a etnometodologie*: diskursivní vědomí, praktické vědomí, dvojí hermeneutika;
5. *elementy psychoanalytické teorie*: nevědomé motivy, potřeba ontologické jistoty.

Jiní autoři samozřejmě tyto elementy nacházejí také a Giddens se svými inspiracemi ani netajil: značná část jeho předchozího díla je věnována právě kritické analýze koncepcí, jež mu umožnila vybudovat „nad nimi“ stavbu vlastní teorie. I jeho dosti radikální kritik G. McLennan, který konstatuje, že Giddensovo filozofické východisko je prý celé přejato od R. Bhaskhara a je jen jednou z variant „vědeckého racionalismu“, se neodvažuje příliš zásadně namítat proti Giddensovu eklekticismu: „Nemyslím si, že být eklektický znamená být špatný. Naopak, eklekticismus je nezbytným a hodnotným přípravným způsobem analýzy a kritiky, která teprve umožňuje pozitivní a vnitřně soudržnou syntézu“ [McLennan 1984: 129].

Všechna tato a podobná hodnocení ovšem zcela zapadají do atmosféry hledání charakteru moderní společenské vědy, do atmosféry diskusí o tom, do jaké míry jsou společenské vědy a sociologie zvláště vědami v pravém slova smyslu. Výstižnou charakteristiku podává švédský sociolog U. Himmelstrand v úvodu ke knize *Sociologie – od krize k vědě?*: „Na rozdíl od Thomase Kuhna, který se domníval, že normální věda musí být monoparadigmatická a že sociologie je proto díky svému multiparadigmatickému charakteru předvědecká, já sám mám za to, že sociologie, chce-li být opravdu vědeckým porozuměním svého komplexního předmětu, musí být multiparadigmatická. Z tohoto úsilí vybudovat takovou multiparadigmatickou sociální vědu se může i v sociologii zrodit sjednocující koncepce, v níž se budou vzájemně doplňovat a překrývat rozsáhlé oblasti vědění. Dnes ale tak daleko ještě nejsme. Přechodné, a proto *eklektické období*, v němž se nacházíme, vyžaduje spíše *teoretický pluralismus*, který by však měl být spíše aktivní množinou názorů než pouhým pasivním stavem laissez-faire.“

Z tohoto hlediska je tedy Giddensův eklekticismus „přijatelný“ a jeho vlastní koncepce je jen příspěvkem k rozšíření oné postulované množiny názorově diferencovaných konstrukcí a paradigmat.

Druhá otázka se týká *problému metateoretického statusu* Giddensovy koncepce, což konkrétně znamená odpovědět na otázku, zda Giddens vůbec předkládá teorii, případně jakou, na jaké úrovni obecnosti, teorii čeho a jakými prostředky budovanou? Většina autorů se shoduje v tom, že jde o „něco, co se teorii podobá“, ale jednoznačné konstatování, že jde o obecnou sociologickou teorii, případně o teorii jednoho významného sociálního procesu (procesu strukturační) na vysoké úrovni obecnosti, prakticky najít nelze. Opakují se spíše v různých variantách již zmíněné námitky, které jsou zcela identické s námitkami vznášenými kdysi vůči Parsonovi [srv. Black 1961], že totiž jde „pouze o systém definic spojených

nepřesným textem a diagramy“ [Turner, Theory 1986 : 935]. Podle Turnera je Giddensova koncepce „evidentně od Parsonsovy teorie odlišná a jasně ji převyšuje“, ačkoliv přisoudit ji jednoznačně status „teorie“ se i Turner poněkud zdráhá. Pomineme diskuse o tom, do jaké míry je či není Giddensův projekt kompatibilní s postempirickou filozofií vědy, případně zda je či není kritickou teorií v habermasovském či jiném smyslu. Při posuzování metateoretického statusu Giddensova projektu se však podle našeho soudu především obecně přehlíží sice zdánlivě jemná, nicméně podstatná odlišnost mezi „*obecnou sociologickou teorií*“ (s dominantně explanačními funkcemi) a mezi „*obecnou sociologií*“ (s funkcemi dominantně konceptualizačními, klasifikačními a typologizačními a definičními).

Giddens sám se ostatně na několika místech zmiňuje o tom, že mu jde o „*obecnou konceptualizaci*“, tedy vlastně o odlišně *pojmové uchopení sociální skutečnosti*, o jinou „strukturaci“ společenského života, než je obvyklé v dosavadních různorodých koncepcích. Špor o to, zda lze budovat sociologii *more geometrico*, tedy podle modelu přírodních věd, je, zdá se, definitivně rozřešen v neprospěch stoupenců „*přírodovědeckého paradigmatu*“. To ale neznamená, že vnitřní struktura sociologie musí být nutně zásadně odlišná od struktury věd přírodních, případně rozvinutějších věd společenských, a že ve zkoumání toho, jak jsou tyto vědy metodicky budovány, nelze již najít žádné poučení. Stačí, abychom alespoň orientačně prohlédli – řekneme – dvacet až třicet učebnic, které mají v názvu adjektivum „obecný“, a to bez ohledu na to, zda jde o obecnou stomatologii, obecnou teorii státu a práva, obecnou estetiku, obecnou genetiku nebo obecný fyzický zeměpis, a pochopíme elementární, ale přehlíženou pravdu: *každá vědní disciplína totiž potřebuje jako svůj nutný předstupeň soubor pojmů, pokud možno přesně vymezených, které fixují podstatné, obecné, univerzální stránky skutečnosti* (přesněji: té její části, která je součástí předmětu dané vědy) *spolu se souborem klasifikací a typologií, jichž lze použít*:

- k popisu a analýze konkrétních, mnohdy jedinečných jevů, procesů a struktur, tedy v našem případě pro konkrétní výzkum;
- k formulaci teorií středního dosahu, tj. k vysvětlení parciálních (sociálních) jevů, procesů a struktur;
- k postupné výstavbě explanačních schémat nejvyšší úrovně obecnosti, která fixují zákonitosti a pravidelnosti vzniku, vývoje a fungování – v našem případě především – sociálních makrostruktur a tzv. globálních společností.

Jestliže se např. fyzická geografie snaží zachytit „zákonitosti formování fyzickogeografické struktury toho kterého typu krajiny“, pak je nasnadě, že to není možné učinit bez znalosti toho, co je klimatologie, hydrologie a biogeografie, bez znalosti toho, co je říční, krasový, glaciální, eolitický a litorální reliéf, co je abraze a vegetační geografie. Podobně nelze budovat obecnou sociologickou teorii, jestliže nedisponujeme dostatečným množstvím přesně vymezených pojmů, klasifikací a typologií, které samy ovšem nejsou substantivními teoriemi. Na tuto okolnost upozornila I. Cohenová, která říká, že Giddensovu teorii lze vymežit negativně tím, že 1. *neobsahuje žádnou teorii evoluce* a 2. *neustavuje žádný typ praxe nebo strukturálních vlastností jako explantačně prioritní*, protože „pouze v substantivních teoriích je možné takovou explantační prioritu určit“ [Cohenová 1986 : 126]. Nebo jinými slovy – „analytické složky teorie strukturační nenabízejí žádné explantační tvrzení týkající se substantivních teorií nebo samotných dějin“. Na otázku, kterou v souvislosti s Giddensovou teorií klade McLennan, totiž *které konkrétní činnosti, jaké konkrétní struktury, v jakých konkrétních podmínkách způsobují jaké nezamýšlené důsledky*, Giddensova koncepce neodpovídá, protože odpovědet nemůže. Je to mimo její kompetenci. Pouze na úrovni „substantivních teorií“, které uvažují v pojmech historicky specifických, lze totiž odpovědět nejen tyto, ale i jiné otázky, např. jak a zda může Giddensova „kritická teorie“ ovlivnit sociální transformace,

kteřé jsou programovou opozicí „sociální reprodukce“, která konstituuje sociální život, jak může přispět k překonání rekursivního mechanismu, který degraduje transgresivní lidské aktivity, a které sociální skupiny může ovlivnit a jak ?

Budeme-li posuzovat Giddensovu teorii z tohoto zorného úhlu, zjistíme snadno, že vskutku máme co do činění se sociologií „parsonsovského typu“, která chce nabídnout pojmový aparát a klasifikační schémata „pro všechny společnosti minulé, současné a budoucí“. Není ale pochybností, že takovou činnost sociologie musí stále znovu a znovu vykonávat a že Giddensův příspěvek k takto pojaté sociologii je sice svrchovaně diskutní, ale snad i proto mimořádně významný.

Post scriptum (duben 1990):

Na textu o Giddensově teorii strukturace, který jsem napsal původně pro kolektivní práci o západní sociologii připravovanou kolektivem sociologů ze „socialistických zemí“, jsem nemusel měnit ani řádek: úlitby marxistickým božstvům se v roce 1989 již ani na Rusi nevyžadovaly a samoučelná hyperkritika byla dokonce nežádoucí. Od napsání studie však vyšla Giddensova rozsáhlá učebnice *sociologie* (Sociology. Polity Press, Oxford 1989, 815 stran), která je strukturována v podstatě klasicky, totiž do šesti částí:

1. Problémy a perspektivy sociologie
2. Kultura, individuum a sociální interakce (socializace; životní cyklus; každodennost; resocializace; konformita a deviace; pohlaví a sexualita)
3. Struktura moci (stratifikace a třídní struktura; etnikum a rasa; skupiny a organizace; politika, stát a vláda; válka a armáda)
4. Sociální instituce (příbuzenství, manželství a rodina; výchova; komunikace a média; náboženství; práce a ekonomický život)
5. Sociální změna v moderním světě (globalizace sociálního života; moderní urbanismus; populace; zdraví a věk; revoluce a sociální hnutí; teorie sociální změny)
6. Metody a teorie v sociologii

Dříve než jsem Giddensovu učebnici dostal fyzicky do ruky, kladl jsem si otázku, jak asi bude situována jeho vlastní „teorie strukturace“ do učebnicového textu? Odpověď je zvláštní ve světle toho, co jsme výše uvedli, snad dokonce zarážející: v celém rozsáhlém kompendiu není o teorii strukturace zmínka, není tam ani jediná autocitace a v bibliografii, která má rozsah čtyřicetdvě (!) strany, jsou uvedena pouze tři Giddensova vlastní díla [New Rules 1976; The Constitution 1984; 1985].

Jiří Musil, který mou stať recenzoval, mi vytýká, že podléhám „mýtu kumulativnosti“, což připouštím, i když kumulativností asi rozumíme oba něco poněkud odlišného. Případ Giddensovy učebnice jako by mi dával aspoň částečně za pravdu: Giddens prostě ctí pravidlo, že do učebnice „kumulativně“ patří zjištění prověřená, vědeckou komunitou přijatá, jakož i pojmy „standardně“ definované a prezentované v jejich ustálených významech (což nevylučuje ani konceptuální, ani koncepční pohyb, ba dokonce ani „vědeckou revoluci“, která sociologii pravděpodobně stále ještě čeká). Giddensova teorie však v tomto smyslu do standardní učebnice zatím nepatří.

Literatura

- Archer M., *Structuration versus Morphogenesis*. In: S. N. Eisenstadt, H. J. Helle (eds.), *Macro-Sociological Theory: Perspectives on Sociological Theory*, vol. 1, Sage, London 1985.
- Archer M., *The Sociology of Education*. In: U. Himmelstrand (ed.), *Sociology: From Crisis to Science?* vol. II, Sage, London 1986.

- Black M. (ed.), *The Social Theories of Talcott Parsons*. Englewood Cliffs 1961.
- Burns T. R., *Actors, Transaction and Social Structure*. In: U. Himmelstrand, *Sociology: From Crisis to Science?*, vol. II, Sage, London 1986.
- Cohen B., *Developing Sociological Knowledge*. Englewood Cliffs 1980.
- Cohen I., *The Status of Structuration Theory: A Reply to McLennam*. In: *Theory, Culture and Society*, vol. 3, 1986, No. 1.
- Coleman J. S., *Social Theory, Social Research and a Theory of Action*. In: *AJS*, vol. 91, 1986, No. 6.
- Collins R., *Is 1980's Sociology in the Doldrums?* In: *AJS*, vol. 91, 1986, No. 6.
- Collins R., *Looking forward or back?* In: *AJS*, vol. 93, 1987, No. 1.
- Denzin N. K., *Postmodern Social Theory*. In: *Sociological Theory*, 4, 1986.
- Denzin N. K., *The Death of Sociology in the 1980s: Comment on Collins*. In: *AJS*, vol. 93, 1987, No. 1.
- Fiske D. W., Schweder R. A. (eds.), *Metatheory in Social Science: Pluralisms and Subjectivities*. Chicago 1986.
- Giddens A., *Capitalism and Modern Social Theory: The Analysis of the Writings of Marx, Durkheim and Max Weber*. CUP, Cambridge 1971.
- Giddens A., *The Class Structure of the Advanced Societies*, Hutchinson, London 1973 (London 1981: revised ed.).
- Giddens A., *Elites and Power in British Society*. Cambridge 1974.
- Giddens A. (ed.), *Positivism and Sociology*, Heineman, London 1974.
- Giddens A., *Classical Social Theory and the Origins of Modern Sociology*. In: *AJS*, vol. 81, 1976.
- Giddens A., *New Rules of Sociological Method*. Hutchinson, London 1976.
- Giddens A., *Studies in Social and Political Theory*. Hutchinson, London 1977.
- Giddens A., *Central Problems in Social Theory: Action, Structure and Contradiction in Social Analysis*. Macmillan, London 1979 (3rd ed. 1983).
- Giddens A., *A Contemporary Critique of Historical Materialism*. vol. I, Macmillan, London 1981.
- Giddens A., Held D. (eds.), *Class, Power and Conflict. Classical and Contemporary Debates*. Berkeley 1982.
- Giddens A., *Labour and Interaction*. In: Thompson J. B., Held D. (eds.), *Habermas: Critical Debates*, Macmillan, London 1982.
- Giddens A., *Profiles and Critiques in Social Theory*. Univ. of California Press, Berkeley and Los Angeles 1982.
- Giddens A., *Sociology: A Brief but Critical Introduction*. Macmillan, London 1982.
- Giddens A., *Reason without Revolution? Habermas's Theorie des kommunikativen Handelns*. In: Bernstein R. (ed.), *Habermas and Modernity*, Polity Press, Cambridge 1984.
- Giddens A., *The Constitution of Society: An Outline of the Theory of Structuration*. Polity Press, Cambridge 1984.
- Giddens A., *The Nation-State and Violence. Volume Two of A Contemporary Critique of Historical Materialism*, Polity Press, Cambridge 1985.
- Giddens A., *Action, Subjectivity and the Constitution of Meaning*. In: *Social Research*, vol. 53, 1986, No. 3.
- Giddens A., *Social Theory and Modern Sociology*. Polity Press, Cambridge 1987.
- Giddens A., Turner J. (eds.), *Social Theory Today*, Polity Press, London 1988.
- Gorlach K., Review of A. Giddens, *Sociology: A Brief but Critical Introduction*. In: *Studia socjologiczna*, 1985, No. 3-4.
- Gregory D., Urry J., *Social Relations and Spatial Structures*, Macmillan, London 1985.
- Heller A., *The Sociology of Everyday Life*. In: Himmelstrand U. (ed.), *Sociology: From Crisis to Science?*, vol. II, Sage, London 1986.
- Kellner D., *Postmodernism as Social Theory*. In: *Theory, Culture and Society*, vol. 5, 1988, No. 2-3.
- Kozakiewicz H., *Epistemologiczny fundament socjologii: Klasyczne źródła teoretycznych trudności najnowszej socjologii*, mimeo, Warszawa 1988.
- Lensi G., *Rethinking Macrosociological Theory*. In: *ASR*, vol. 53, 1988, No. 2.
- Livesay J., *Structuration Theory and the Unacknowledged Conditions of Action*. In: *Theory, Culture and Society*, vol. 6 1989, No. 2.

- Maines D. R., Molssed M. J., *The Obsessive Discoverer's Complex and the "Discovery" of Growth in Sociological Theory*. In: AJS, vol. 92, 1986, No. 1.
- McLennan G., *Critical or Positive Theory? A Comment on the Status of Anthony Giddens' Social Theory*. In: Theory, Culture and Society, vol. 2, 1984, No. 2.
- Marx K., Engels B., *Německá ideologie*, In: Spisy 3, Svoboda, Praha 1962.
- Mills C. W., *Sociologická imaginace*, Mladá fronta, Praha 1968.
- Mokrzycki E., *Filozofia nauki i socjologia*, PWN, Warszawa 1980.
- Némedi D., Review of A. Giddens, *Central Problems of Social Theory*. In: Sociológia, 1983, No. 1–2.
- Parsons T., *Some Comments on the Sociology of Karl Marx*. In: Parsons T., *Sociological Theory and Modern Society*, The Free Press, New York 1976.
- Seidman S., *Is there Theoretical Growth in Sociology?* In: AJS, vol. 92, 1986, No. 1.
- Sewell W. H., Jr., *Theory of Action, Dialectic and History: Comment on Coleman*. In: AJS, vol. 93, 1987, No. 1.
- Stinchcombe A. L., *Review Essay: Milieu and Structure Update*. In: Theory and Society, vol. 15, 1986, No. 6.
- Thrift N., *Bear and Mouse or Bear and Tree? Anthony Giddens' Reconstitution of Social Theory*. In: Sociology, vol. 19, 1985, No. 4.
- Turner J. H., *Review Essay: Theory of Structuration*. In: AJS, vol. 91, 1986, No. 4.
- Turner J. H., *The Structure of Sociological Theory*, The Dorsey Press, Chicago 1986.
- Wagner D. G., *The Growth of Sociological Theories*. Beverly Hills, Calif., Sage 1984.
- Wagner D. G., Berger J., *Programs, Theory and Metatheory*. In: AJS, vol. 92, 1986, No. 1.
- Wallerstein I., *Marxisms as Utopias: Evolving Ideologies*. In: AJS, vol. 91, 1986, No. 6.
- Wiley N., *The Current Interregnum in American Sociology*. In: Social Research, vol. 52, 1985, No. 1.